

Opracowanie naukowe Nowego Testamentu Jakuba Wujka T.J. wydane w 1593 r.

Ksiądz Jakub Wujek T.J. (1541-1597) jest autorem najbardziej znanego tłumaczenia *Biblii* na język polski. Przygotowane przez niego przekłady *Pisma św.* ukazały się w latach 1593, 1594 i 1599, zamykając XVI w. i kończąc jednocześnie epokę wielkich przekładów biblijnych. Jakub Wujek miał przed sobą olbrzymie żniwo prac translatorskich, które w szczególności sposób rozwinęły się i narosły w XVI w. Jego dzieło było szczytowym osiągnięciem w dziedzinie biblistyki humanistycznej, daleko odbiegającym od dotychczasowych prób pod tym względem, nie tylko krajowych, lecz i zagranicznych. Dokonał tłumaczenia z łacińskiej *Wulgaty* i z języków oryginalnych, posługując się piękną i poprawną polszczyzną. Jego przekład jest wierny, ale nie niewolniczy. Dzieło Jakuba Wujka należy do naszych bogactw narodowych. Równie wielkim osiągnięciem autora jest naukowe opracowanie przetłumaczonego tekstu. Mając tyłu znakomitych poprzedników, którzy nadali tłumaczonym przez siebie tekstom nową postać wydawniczą, posiadającą bogate wyposażenie i szereg ułatwień w korzystaniu z tekstu, Jakub Wujek miał niewiele możliwości wprowadzenia całkiem nowych elementów do opracowania naukowego swojego przekładu. Jednak i pod tym względem jego dzieło przewyższa prace poprzedników.

Najbogatszy aparat naukowy zawiera *Nowy Testament* Jakuba Wujka, wydany w Krakowie, w oficynie Andrzeja Piotrkowczyka, w 1593 r. Wszystkie elementy wchodzące w jego skład autor wymienił w tytule: „Nowy Testament Pana naszego Jezusa Chrystusa z nowu z łacińskiego i greckiego na polskie wiernie a szczyrze przełożony i argumentami abo summarijuszami każdych ksiąg i rozdziałów i annotacyjami po brzegach objaśniony. Przydane są nauki i przestrogi mało nie za każdym rozdziałem porównanie ewangelistów świętych dzieje i drogi rozmaite Piotra i Pawła świętego i rejestr rzeczy główniejszych na końcu”¹. *Annotacje, przydatki* lub *przypiski*, które Jakub Wujek zamieścił w przetłumaczonym przez siebie tekście *Nowego Testamentu*, możemy podzielić na dwie grupy. Pierwszą z nich stanowią *annotacje* dłuższe, nazwane przez autora *Nauki i przestrogi*, które znajdują się po zakończeniu prawie każdego rozdziału. Do drugiej grupy należą *annotacje* krótkie, umieszczone na marginesach. Te krótkie *przypiski* możemy również podzielić na dwie grupy. Do pierwszej zaliczymy *annotacje* znajdujące się na marginesie zewnętrznym, do drugiej *annotacje*, które Jakub Wujek umieścił na marginesie wewnętrznym. *Przypiski* znajdujące się na marginesie zewnętrznym bardzo dokładnie wskazują czytelnikowi wszystkie różnice pomiędzy łacińską *Wulgatą*, tzw. wersją lowańską, która była podstawowym źródłem dla tłumacza – *Biblia sacra. Quid in hac editione a Theologis Lovaniensibus praestitum sit, paulo post indicatur*, wydaną w oficynie Krzysztofa Plantina w Antwerpii, w 1574 r., a oryginalnymi tekstami *Nowe-*

go Testamentu i innymi wersjami łacińskimi. Oznaczając te tzw. *varias lectiones* Jakub Wujek jako pierwszy tłumacz katolicki zastosował znaki krytyczne, np. gwiazdkę, „rożenek”, dwie kreski, apostrof². Znaczenie wszystkich wprowadzonych do tekstu symboli, wyjaśnił w znajdującej się po *Przedmowie do czytelnika* części, zatytułowanej *Znaków rozmaitych ktore są w tych księgach wyłożenie*. Wszystkie zastosowane znaki krytyczne podzielił na trzy grupy. Pierwszą z nich stanowią znaki użyte „w samym tekście”, drugą występujące „w textcie y na brzegu”, trzecią znajdujące się „na samym brzegu”³. W ten sposób ks. Wujek przedstawił czytelnikowi de facto dwa przekłady, z łacińskiej *Wulgaty* w tekście i z oryginału greckiego na marginesach, gdzie jak najdokładniej pokazał wszystkie różnice między nim a *Wulgatą*. Korzystał z tekstu greckiego pochodzącego z *Polyglotty Antweperskiej* zwanej też *Królewską – Biblia sacra. Hebraice, Chaldaeice, Graece et Latine. Philippi II Catholici pietate et studie...*, wydanej w Antwerpii w oficynie Krzysztofa Plantina, w latach 1569-1572. Służące temu przypiski umieszczone na marginesach zewnętrznych możemy podzielić na trzy grupy. Pierwszą z nich stanowią *annotacje* dotyczące wyrazów, których nie ma w *Wulgacie*, a znajdują się w tekście greckim. W takich przypadkach autor oznaczał odpowiednie miejsca w tekście symbolem gwiazdki. Taka sama gwiazdka występuje przy danym wersie na marginesie zewnętrznym, razem z dużą literą G (wersja grecka) i brakującymi wyrazami. Druga grupa dotyczy wyrazów pominiętych w tekście oryginalnym, a występujących w *Wulgacie*. Takie przypadki tłumacz oznaczał znakiem nazwanym „rożenek”. Trzecia grupa *przypisków* dotyczy fragmentów tekstu różniących się w *Wulgacie* i w wersji greckiej. W takich przypadkach Jakub Wujek stosował znak „dwie kresce”. Na marginesach zewnętrznych i w tekście zaznaczył także początek i koniec perykop lekcyjnych i ewangelicznych, przeznaczonych na poszczególne niedziele i święta. Początek czytania i święto, którego ono dotyczy opisane jest na marginesie, koniec czytania sygnalizuje umieszczony w tekście znak rączki. Symbolem, który najczęściej spotykamy „w samym textcie” jest kluczyk. Oznacza on początek każdego wiersza. Obok na marginesie autor podaje jego liczbę. W celu rozpowszechnienia swojego przekładu, Jakub Wujek wprowadził podział rozdziałów według obrządku wschodniego, zaznaczając na marginesie zewnętrznym tak zwane *zaczała*, skrótem *Zacz* lub *Zacza*. Jednym ze sposobów naszego tłumacza, które miały służyć kształtowaniu jasnego i poprawnego tekstu tłumaczonego, było wprowadzanie do niego dodatkowych wyrazów, nieobecnych w źródle podstawowym. Wyrazy takie autor wyróżnił w tekście czcionką kursywną o mniejszym stopniu. Znakiem dwu kresek zaznaczył ks. Wujek w tekście miejsca, które uważał za trudne i w związku z tym wymagające dodatkowego wytłumaczenia, które razem z takim samym znakiem umieścił na marginesie zewnętrznym. *Annotacje* zawierające takie dodatkowe informacje często przybierały postać definicji encyklopedycznych. Autor tłumaczył w ten sposób terminy i realia biblijne. Zależało mu na przybliżeniu czytelnikowi obcej kultury. Często objaśniał przejmowane, obce wyrazy np. poprzez odnoszenie ich do rodzimych nazw. Marginesy wewnętrzne ks. Wujek podzielił na dwie rubryki. W węższej z nich, przylegającej do tekstu, znajdują się liczby i duże litery. Liczby oznaczają kolejne wiersze rozdziałów *Ewangelii*, *Dziejów Aposto-*

skich i *Listów*. Kolejne litery alfabetu dzielą rozdziały na mniej więcej równe ustępy. W drugiej rubryce szerszej zaznaczone zostały konkordancje⁴.

Inną kategorię objaśnień, zastosowanych przez Jakuba Wujka w tłumaczo-
nym tekście *Nowego Testamentu*, stanowią *annotacje* dłuższe, nazwane przez
autora *Nauki i przestrogi*. Znajdują się one na końcu prawie każdego rozdziału.
To bardzo dokładne i obszernie objaśnienia miejsc trudniejszych, zwłaszcza
tych, które niezgodnie z nauką Kościoła katolickiego interpretowali innowiercy.
Często mają charakter polemiczny, a ton oskarżycielski i emocjonalny. W wielu
przypadkach *Nauki i przestrogi* bywają dłuższe od komentowanego tekstu.
Przygotowując tak obszernie objaśnienia, ks. Wujek wykorzystał ogromną ilość
dowodowego tekstowego materiału. Posługiwał się najlepszymi znanymi wów-
czas tekstami i objaśnieniami do Ksiąg świętych. Za najbardziej poprawny tekst,
uważano *Wulgatę*, opracowaną przez teologów lowańskich, wydrukowaną
w Antwerpii, w 1574 r. Wydanie to, nie było jeszcze ściśle naukowe, ponieważ
nie uwzględniało wszystkich odmiennych lekcji języka oryginału. Uzupełnienie
pod tym względem stanowiła praca Łukasza z Brügge, wydana w oficynie Krzy-
sztofa Plantina w Antwerpii, w 1580 r. *Nationes in Sacra Biblia quibus variantia
discrepantibus exempla loca summo studio, auctore Francisco Luca Brugense
S. Theologiae Licentiate*. Ks. Wujek korzystał z tekstu greckiego, pochodzącego
z *Poliglotty Antwerpskiej*, zwanej także *Królewską*, wydrukowanej w An-
twerpii, u Krzysztofa Plantina, w latach 1569-1572. *Nowy Testament* znajdował
się tam w języku greckim, łacińskim i syryjskim. Osobne wydanie *Nowego
Testamentu*, ukazało się w 1583 r. Jakub Wujek korzystał także z tekstów wyda-
nych przez Erazma z Rotterdamu Teodora Bezę i tekstu *Nowego Testamentu*
opracowanego przez Roberta Stefanusa *Novum Testamentum graecum cum
duplici interpretatione Desiderii Erasmi et veteris interpretis, harmonia item
evangelica et copioso indice*, wydanego w 1551 r., w Genewie. Materiał do
komentarzy czerpał z objaśnień Ojców i Doktorów Kościoła, z późniejszych zaś
z Roberta Bellarmina. Wiele skorzystał z uwag egzegetycznych zamieszczo-
nych w *Nowym Testamencie* wydanym przez angielskich katolików w Reims
we Francji, w 1582 r. Różnica między przekładem *Nowego Testamentu* doko-
nanym przez Jakuba Wujka a przekładami sporządzanymi przez innowierców,
uzewnętrznia się głównie w komentarzach i glosach marginesowych, zaś o wiele
mniejszym stopniu w samym tekście kanonicznym.

Bardzo ważnym elementem opracowania naukowego *Nowego Testamentu*
Jakuba Wujka, wydanego w 1593 r., są tak zwane *summy*, które dzisiaj możemy
nazwać streszczeniami. Służyły one lepszemu zrozumieniu *Pisma św.*, ułatwiały
pracę z tekstem i posługiwanie się samą księgą. Wprowadzały w treść kolej-
nych ksiąg *Nowego Testamentu* i przygotowywały czytelnika do lektury. Po
podanym przez autora *Porządku ksiąg Nowego Testamentu*, zamieszczona zo-
stała *Summa Nowego Testamentu*. Jakub Wujek wymienił cztery główne czę-
ści *Nowego Testamentu*, wraz z krótkim wyjaśnieniem co znajduje się w każdej
z nich. Dalej znajduje się *Suma czterech Ewangelii*. Autor przedstawił posta-
cie ewangelistów – św. Mateusza, św. Marka, św. Łukasza i św. Jana, oraz krót-
kie wyjaśnienie dotyczące treści czterech *Ewangelii*. Dokładniejsza analiza
została dokonana w kolejnej części, zatytułowanej *Summa y porządek Histo-
ryey Ewangeliiy świętey, za czterech Ewangelistow zebrany, y na swe części*

y lata, których się co działo rozdzielony. Ks. Wujek przedstawił w 199 punktach, ułożonych w porządku chronologicznym, wszystkie najważniejsze wydarzenia opisane przez ewangelistów, poczynawszy od narodzin Chrystusa do Jego wniebowstąpienia. Lewy margines podzielił na cztery rubryki, z których każda odpowiada jednemu ewangelście. Przy każdym punkcie znajdują się w owych rubrykach cyfry. Dzięki nim czytelnik łatwo mógł się zorientować, który ewangelista, i w którym rozdziale opisuje dane wydarzenie. Na przykład punkt 111 to: „Zmartwychwstanie dnia trzeciego”⁵. Zapis na marginesie mówi o tym, że każdy z ewangelistów opisał to wydarzenie, św. Mateusz w rozdziale 28, św. Marek w rozdziale 16, św. Łukasz w rozdziale 24, a św. Jan w rozdziale 20. Każdą *Ewangelię*, oraz każdą część *Ewangelii*, i każdy kolejny rozdział również poprzedzają *Summary*. Analogicznie *Dzieje Apostolskie* poprzedza *Argument, albo Summa Dzieł Apostolskich*, a każdy rozdział tej części *Nowego Testamentu* zaczyna się od *Summary rozdziału*. Ks. Wujek napisał: „A ponieważ Dzieje Apostolskie, dwu przedniejszych Apostołów Piotra y Pawła Ś. sprawy opisują, zdało mi się za potrzebną, Summę spraw obydwu, na dwu tabliczkach osobnych tu na końcu przydać”⁶. Zgodnie z tym, po *Dziejach Apostolskich* autor zamieścił kolejno: *Summę Dzieł Piotra Ś. Apostoła* i *Summę Dzieł Pawła Ś. Apostoła*. Spisał tu najważniejsze wydarzenia z życia św. Piotra i św. Pawła. Po lewej stronie znajdują się przylegające do tekstu trzy rubryki. W pierwszej Jakub Wujek podał rok „za którego Cesarza panowania co się działo”. W drugiej rubryce określili datę „naznaczywszy którego roku po Narodzeniu (Chrystusa)”. W trzeciej rubryce znajduje się data opisanego obok wydarzenia „po W niebo wstąpieniu Pańskim”⁷. Oto przykład z *Summary Dzieł Pawła Ś. Apostoła*: „Szawel prześladowuje kościół Boży, Podawiając do więzienia męże y niewiasty”⁸. Zapisy dokonane przez ks. Wujka w rubrykach po lewej stronie tekstu, informują czytelnika, że wydarzenia te miały miejsce w 19 r. panowania cesarza Tyberiusza, a 35 r. po narodzeniu Chrystusa i 2 r. po wniebowstąpieniu Pańskim. Kolejną częścią *Nowego Testamentu* są *Listy św. Pawła* i *Listy* pisane przez innych apostołów, zwane *Listami powszechnymi*. Są one najtrudniejszym w odbiorze i zrozumieniu fragmentem *Nowego Testamentu*, stąd Jakub Wujek poprzedził je obszernym wstępem, zatytułowanym *Sprawa i Listy Apostolskich*. Każdy kolejny *List* poprzedza *Argument albo Summa listu*, a każdy rozdział *Summa rozdziału*. Ostatnią część *Nowego Testamentu*, czyli *Apokalipsę św. Jana*, autor konsekwentnie poprzedził *Summą Objawienia Ś. Jana*, a każdy rozdział *Summą rozdziału*.

Po wszystkich księgach *Nowego Testamentu* Jakub Wujek umieścił dwa registry. Pierwszy z nich to *Regestr albo Tablica Epistoł y Ewangelii*, które z *Nowego Testamentu* wyjęte, w *Niedziele y w Święta, y w Posty w kościele według zwyczaju rzymskiego czytają*. Na każdej stronie w dwu kolumnach, zostały spisane wszystkie niedziele i święta kościelne, oraz inne dni wraz z odpowiadającymi im perykopami lekcyjnymi i ewangelicznymi ze wskazaniem, na której stronie czytelnik może je odnaleźć. Drugi to *Regestr albo spis słów y rzeczy przedniejszych, które się w tym Nowym Testamencie y w Annotacyach jego zamykają*. W dwu kolumnach, w porządku alfabetycznym, autor spisał najważniejsze jego zdaniem osoby, rzeczy, nazwy geograficzne i inne pojęcia występujące w tekście *Pisma św.* oraz w *annotacyach*. Obok podał wyjaśnienia

wraz z oznaczeniem gdzie w tekście występują dane słowa. *Regestry* przygotowane przez ks. Wujka odpowiadają dzisiejszym indeksom w opracowaniu naukowym tekstu. Na samym końcu znajduje się errata, którą autor zatytułował *Omyłki szkodliwsze tak poprawisz*. We wszystkich księgach *Nowego Testamentu* tłumacz zastosował żywą paginę. Jakub Wujek poprzedził *Nowy Testament* wydany w 1593 r. obszerną *Przedmową do czytelnika*. Przedstawił w niej metody i techniki pracy przekładowej jakie zastosował, wymienił wybrane przez siebie teksty źródłowe, wraz ze szczegółowym uzasadnieniem, zapoznał czytelnika ze swoim warsztatem naukowo-badawczym i bardzo dokładnie omówił zastosowany aparat naukowy. Wiele miejsca autor poświęcił polemice z innowiercami polskimi i zagranicznymi.

Nowy Testament Jakuba Wujka, wydany w 1593 r., był pierwszym w Polsce naukowo opracowanym przekładem tekstu *Pisma św.* pochodzącym z obozu katolickiego. Oceniając opracowanie naukowe *Nowego Testamentu* przygotowane przez ks. Wujka, nie możemy brać za podstawę dzisiejszych osiągnięć na tym polu. Punktem odniesienia powinien być stan ówczesnej biblistyki katolickiej i krytyki tekstu. Analizując dokładnie wszystkie elementy wchodzące w skład aparatu naukowego znajdującego się w *Nowym Testamencie* Wujka z 1593 r., dochodzimy do wniosku, że opracował on tłumaczony tekst w sposób profesjonalny i prawdziwie naukowy, przewyższając swoich poprzedników i odbiegając daleko od dotychczasowych prób pod tym względem. Ksiądz Walenty Prokulski T.J. napisał: „Aż do dzieła Władysława Szczepańskiego T.J.: «Cztery Ewangelie» (1917) jest przekład ks. Wujka z r. 1593 jedynym prawdziwie naukowo opracowanym i wydanym Nowym Testamentem, jaki Polska dotąd miała”⁹.

Przypisy:

¹ Karta tytułowa *Nowego Testamentu* Ks. Wujka z 1593 r. (w transkrypcji), w: *Nowy Testament w przekładzie ks. Jakuba Wujka z roku 1593*, (wyd. foto-typ.), Kraków 1966, s. XLIX.

² Symbole sygnalizujące w tekście istniejące jego odmiany, były cechą charakterystyczną wydań krytycznych tekstów biblijnych, a pod koniec XVI w. nie były zjawiskiem nowym. Szeroko weszły w użycie już w połowie XVI w. Stosował je Erazm z Rotterdamu, Robert Estienne, Crispinus, Teodor Beza. Występują w Biblii Kompluteńskiej, drukowanej w latach 1514-1517. Pierwszym polskim tłumaczem, który wprowadził nowy typ wydawnictwa biblijnego, opatrując tekst przekładu w znaki krytyczne, był Stanisław Murzynowski. W *Nowym Testamencie* wydanym w latach 1551-1553, zastosował pięć symboli krytycznych. Szymon Budny wprowadził do swoich przekładów tylko trzy symbole: nawiasy, gwiazdki i pochyłe znaki równania. Znaki krytyczne zastosował także Marcin Czechowicz w *Nowym Testamencie* wydanym w 1577 r. Były to: krzyżyki, „klamберку”, gwiazdki, listki. J. Czerniatowicz, *Niektóre problemy naukowe w pracach biblistów polskich XVI i XVII w.*, Wrocław 1969, s. 68-69.

³ J. Wujek, *Znakow rozmaitych ktore są w tych księgach wyłożenie*, w: *Nowy Testament w przekładzie ks. Jakuba Wujka z roku 1593*, (wyd. foto-typ.), Kraków 1966, s. 28-30.

⁴ Po raz pierwszy wiersze do *Starego Testamentu* wprowadził dominikanin Santes Pagninus w *Biblii* wydanej w Lyonie, w 1528 r. Podziału *Nowego Testamentu* na wiersze dokonał Robert Estienne i zastosował go w wydaniu tekstu grecko-lacińskiego *Nowego Testamentu*, z 1551 r. W Polsce pionierami tego ważnego ułatwienia w korzystaniu z tekstu byli tłumacze *Biblii Brzeskiej*, wydanej w 1563 r. Podział tekstu na wersy zastosował także Marcin Czechowicz i Szymon Budny. Ten ostatni po raz pierwszy nazwał poszczególne odcinki tekstu rozdziałami, które poprzednio zwano kapituły. Spośród polskich tłumaczy *Pisma św.*, nazwę taką przejął od Szymona Budnego tylko Jakub Wujek. Od tego momentu wyraz rozdział znalazł powszechne zastosowanie w języku polskim i jest używany po dzień dzisiejszy. Po raz pierwszy *Pismo św.* podzielił na rozdziały Stefan Langthorn, kardynał i arcybiskup z Cantenbury, zmarły w 1228 r. W 1262 r. dominikanin Hugo a Sancto Varo podzielił rozdziały na siedem równych ustępów, które oznaczył pierwszymi literami alfabetu. Był on także wynalazcą konkordancji do *Pisma św.* Wśród polskich tłumaczy *Biblii* konkordancje oznaczyli Stanisław Murzynowski, Szymon Budny, Marcin Czechowicz, oraz tłumacze katoliccy w *Nowym Testamencie* Scharffenbergera, z 1556 r. i *Biblii Leopolicy* z 1561 r. W. Smereka, *Przedmowa do czytelnika*, w: *Nowy Testament w przekładzie ks. Jakuba Wujka z roku 1593*, (wyd. foto-typ.), Kraków 1966, s. XL, LXX.

⁵ J. Wujek, *Summa y porządek Historyey Ewangeliy świętey, ze czterech Ewangelistow zebrany, y na swe części y lata, ktorych się co działo, rozdzielony*, [w:] *Nowy Testament w przekładzie ks. Jakuba Wujka z roku 1593*, (wyd. foto-typ.), Kraków 1966, s. 40.

⁶ J. Wujek, *Nowy Testament w przekładzie ks. Jakuba Wujka z roku 1593*. (wyd. foto-typ.), Kraków 1966, s. 509.

⁷ Ibidem, s. 509.

⁸ J. Wujek, *Summa Dziejów Pawła Ś. Apostoła*, w: *Nowy Testament w przekładzie ks. Jakuba Wujka z roku 1593*, (wyd. foto-typ.), Kraków 1966, s. 512.

⁹ W. Prokulski, *Wiekopomne dzieło. W 350 rocznicę wydania Biblii Wujka*, „Przeгляд Powszechny” 1949, t. 228, s. 271.